

Liliana AGACHE

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan - Alexandru Rosetti”

Academia Română, București, România

OBSERVAȚII ASUPRA UNOR CUVINTE
DE PROVENIENȚĂ GERMANĂ
CU CIRCULAȚIE DIN SECOLUL AL XVII-LEA PÂNĂ AZI

Părerile istoricilor și lingviștilor în legătură cu o influență veche germană în limba română au fost diferite. S-a mers de la negarea totală a influenței germanice până la exagerarea ei sau la atribuirea de etimon germanic unor cuvinte de alte tipuri (latinești, slave, săsești târzii).

Printre cercetătorii care au încercat să stabilească elemente vechi germanice în vocabularul românesc se numără W. Meyer-Lübke, G. Weigand, A. Zauner, O. Densusianu, Al. Rosetti, V. Arvinte, C. Diculescu, G. Giuglea.

Se poate vorbi despre două perioade de influență germană asupra limbii române. Prima perioadă, cea veche, coincide cu momentul contactului cu diferite triburi germanice migratoare care s-au perindat pe teritoriul țării noastre începând cu secolele al II-lea – al III-lea până prin 566, când au trecut în sudul Dunării (goții – vizigoții, ostrogoții, gepizii, vandalii, taifalii. A doua perioadă a început în Evul Mediu, în urma contactului direct cu populațiile germane stabilite pe teritoriul țării noastre.

Influența germană s-a făcut simțită în 3 arii mai compacte: Transilvania, Banat și Bucovina. În Transilvania, începând cu secolul al XII-lea au fost colonizate populații de origine germană compact, mai ales în zonele de graniță, în jurul Sibiului, Brașovului, orașului Bistrița-Năsăud, unde s-au păstrat până în zilele noastre. Acești coloniști, originari din regiunile apusene ale Germaniei și mai târziu din Saxonia, au fost aduși pentru întărirea pazei la hotar, dar și pentru ridicarea economică a orașelor din Transilvania, unde s-au creat bresle și s-au dezvoltat meșteșugurile. De la aceste populații germane au pătruns elemente lexicale mai întâi în Transilvania, iar apoi și în celelalte provincii, când unii meșteșugari s-au stabilit în Moldova și Țara Românească.

Odată cu trecerea Transilvaniei de sub influența turcă sub cea a Imperiului Habsburgic (1678), numărul vorbitorilor de limbă germană a

crescut. La începutul secolului al XVIII-lea, Imperiul s-a extins asupra Banatului și, în scurt timp, (1718-1739), asupra nordului Olteniei.

În secolul al XVII-lea s-au făcut colonizări în Bucovina, iar în secolul al XVIII-lea au apărut coloniști și în Banat, al căror număr a crescut treptat. Acești coloniști erau din toate regiunile Germaniei, dar mai ales din sud și vest, din Alsacia și Lorena. În perioada 1775-1918, granițele Imperiului s-au extins în Bucovina, aceasta făcând legătura între Galiția și Transilvania.

Dintre termenii de influență germană care au pătruns în limba română și și-au păstrat într-o măsură mai mare sau mai mică circulația până azi, menționăm:

administrație, s.f. (1722) (< germ. *Administration* (< lat. *administratio*, -onis) „conducere administrativă a unei provincii” (DRA, I, 304; ISD, XIV, 29); (Var.: *administrațion*, s.n.).

agent s.m. (1716-1742) (< germ. *agent* (lat. *agens-entis*) „reprezentant oficial al unui stat, agent” (TIst. 163; SDȘ, I, 148)

arest s.n. (< germ. *arrest*, magh. *arest*, *áristom* (germ. < it. *arresto*; magh. < lat. med. *Arrestum*) cf. scr. *arrest* 1. (1728) „detențiune” (ISD, X, 419; SDȘ, I, 191) 2. (1736) „închisoare, loc de detențiune” (DRA, I, 367; TIst., 169; SDȘ, I, 194)

așîșor s.m. (sec. XVII) (< germ. *assessor*, magh. *asszesszor* (germ. magh. < lat. *assessor*) „judecător” (ISD, XII, 233) var. *așușoru*.

baron s.m. (1716-1742) (< germ. *baron* (< fr. *baron*) „baron” (TIst., 113; ISD, XII, 224; SDȘ, I, 108; DRA, I, 323)

bartă (< germ. *Borten*, magh. *párta*) „cunună cu care fetele își împodobesc capul” (Ac, 358)

beartă (< germ. *Borten*) „margine, tiv” (PO, 262, 308)

bezoar s.n. (c. 1760) (< germ. *bezoar* (< sp. *bezoar*) „concrețiune formată pe căile digestive sau urinare ale unor rumegătoare, utilizată în medicina populară” (MD₁, 21^v)

butnar (< germ. *Buttner*) „dogar” (1626, DRH, XIX, A, 91)

cameralist s.m. (< germ. *Kameralist* (< lat. med. *Cammeralistis*) (1729-1730) „agent financiar sau comercial” (ISD, V, 148)

camerher (< germ. *Kammerer*, rus. *kammerger*) „șambelan” (Ps.C, 71)

camer-șraiber (< germ. *Kammer-Schreiber*) „grămătic” (Ps.C, 71)

capital s.n. (1759) (< germ. *Kapital* (< lat. *capitalis*) „fond bănesc” (ISD, XIII, 236)

capot s.n. (1669) (< germ. *Kapotte* (< it. *cappotto*, fr. *capot*) „haină femeiască” (Document 1669 în DA, s.v.)

colonel s.m. (1714-1716) (< germ. *Kolonel*, magh. *kolonel* (magh. < germ. < lat. med. *colonellus*, it. *colonnello*) (Greceanu, IST., 60, Neculce, L., 103; Neculce, L., 354; DRA, I, 345 (1725)

congregațion s.n. (1735) (< germ. *kongregation* (<lat. med. *congregatio*, -onis) „adunare, consiliu” (SDȘ, I, 172)

contribuțion s.n. (1729-1730) (< germ. *Kontribution* (< lat. *contributi,o* – onis) „impozit”, „contribuție bănească” (ISD, V, 149; DRA, I, 358)

derektorat s.n. (1729) (< germ. *Direktorat* (< fr. *directorat*) „directorat”, „conducere administrativă a unei provincii” (DRA, I, 323)

descrețion s.n. (1729-1730) (< germ. *Diskretion* (< lat. med. *discretio*, -onis) „contribuție obligatorie impusă de administrația unui stat locuitorilor unei provincii” (ISD, V, 148)

drucar (< germ. *Druker*) „tipograf” (E Prav. 679)

ferdelă (<săs. *fyrfel*) „măsură de capacitate” (CN, 62v; 1631, DRH, B, XXIII, 466)

flănel s.n. (1754) (< germ. *Flanell* (< fr. *flanelle*) „țesătură ușoară de lână sau de bumbac; flanelă” (ISD, XII, 68)

gheneral, ghenerălie s.m. (1600) (< germ. *General*, magh. *generál, generális*, pol. *general*, rus.(rus. < pol. < germ. < fr. *général* < lat. *generalis*; magh. < lat. *generalis* „general” (Document 1600, în DERS, 91; ISD, X, 36; TIst., 114; Greuceanu, Ist., 178; DRA, II, 142; SDȘ, I, 95; Neculce, L., 231, 245, AC, 170)

ghinărariță s.f. (1737) < *ghinărar+iță* „soție de general” (ISD, V, 154)

granat s.n. (1747) (< germ. *Granat* (<lat. med. (*lapis*) *granatus*) „piatră semiprețioasă” (ISD, XII, 45)

lazaret s.n. (1716-1742) (< germ. *Lazarett* (< it. *lazzaretto*); cf. scr. *lazaret* (TIst., 171; ISD, XII, 26)

magazin s.n. (1737) (< germ. *Magazin* (< fr. *magasin*) „magazie” (DRA, I, 369)

maior s.m. (1715) (< germ. *Major*, pol. *major*, (germ., pol., rus. < lat. *maior*, -iris) (NCL., 333; Neculce, L, 369; DRA, I, 322)

maskă s.f. (1651-1700) (< germ. *Maske* (< fr. *masque*) „maskă” (AC, 352)

memorial s.n. 1. (1724) (< germ. *Memorial* (< lat. *memorialis*) „petiție, cerere” (SDȘ, I, 106; TIst., 160) 2. (1725) „memoriu” (DRA, I, 315; ISD, XIV, 41; ISN, 98)

națion s.f. (1716-1742) (< germ. *Nation* (<fr. *nation*) „populație” (TIst., 155)

ofiț(i)er(i) (<germ. *Offizier*, pol. *oficer*, rus. *oficer*) „ofițer” (FN, 54; Ps.C, 68; Ps. Am., 275r; NCL, 177v; 1736, DRA, I, 362)

parmazan s.n. (1754) (< germ. *Parmesan* (< fr. *parmesan*) „parmezan” (ISD, XII, 67-68)

patent s.n. (1716-1742) (<germ. *Patent*, magh. *patens* (germ., magh. < lat. *patens*, -tis „act, dispoziție” (TIst., 155)

pinzion s.n. (1741) (<germ. *pension* (< lat. *pensio*, -onis) „termen fixat pentru o plată, scadență” (ISD, XII, 39)

poștă 1. s.f. (1593-1594) (< germ. *Post*, magh. *posta*, pol. *poszta* (germ., magh., pol. < lat. med. *posta*, it. *posta*) „serviciu de transport pentru călători și corespondență, deligență, poștalion” (DÎ, 187; SDȘ, 110; cf. SDȘ, I, 117, 144, 215 (c. 1750) loc. adv. În cai de poște „cu cai schimbați la fiecare popas (1755) comp. *Cai de poștă* „cal destinat serviciului de transporturi, schimbat la fiecare popas” (Axinte Uricariul,

în DLR, s.v.) 2. s.f. și s.m. (1651-1700) „Curier, crainic, ștafetă” (AC, 362; ISBD, 281, Document, 1680, DA, s.v.)

prezedent s.m. (1747) (< germ. *Präsident* (< lat. *praesidens-tis*) „prezident” (SDȘ, I, 216)

prezes s.m. (1728) (< germ. *Präses* (< lat. *praeses*) „președinte” (ISD, V, 148; DRA, I, 332)

protestant s.m. (1756) (< germ. *protestant* (< lat. *protestans, -tis*) „adept al protestantismului, reformat” (VP, 4^v)

provezion s.n. (1749) (< germ. *Provision* (< lat. *provisio, -onis*) „cauțiune” (ISD, XII, 52)

provințial adj. (1736) (< germ. *Provinzial* (< lat. *provincialis, -e*) „de provincie, provincial” (DRA, I, 364)

provizor s.m. (c. 1733) (< germ. *Provisor* (< lat. *provisor*) „persoană care se ocupă cu aprovizionarea, administrarea, îngrijirea unei moșii, instituții” (Document c. 1733, în DLR, s.v., ISD, XII, 40)

repartiție s.f. (1736) (< germ. *Repartition* (< fr. *répartition*) „împărțire” (DRA, I, 358)

reșpect s.n. (1734) (< germ. *Respekt* (< lat. *respectus*) „respect” (ISD, XII, 225)

siseon s.n. (1737) (< germ. *Session* (< lat. *sessio, -onis*) „sesiune” (DRA, I, 367)

suplicațion s.n. (1716-1742) (< germ. *Supplikation* (< lat. *supplicatio, -onis*) „suplică” (TIst., 117)

șărvit s.n. (1678) (< germ. *Serviette*, magh. *s(z)ervéta*, pol. *serwet* (germ., magh., pol. < fr. *serviette*) „șervet” (ISD, VII, 179; Cantemir, HR., 81; Ur., XI, 225)

șură (< germ. dial. *Schûr*, săs. *Schyren*) „șopron” (NT, CII, Lex.M, 213)

terpentină s.f. (c. 1760) (< germ. *Terpentin*, magh. *terpentin* (< magh. germ. < germ. < lat. *terpentina (resina)* „terebentină” (MD₁, 73^v)

topel adj. (1748) (< germ. *doppelt* (< fr. *double*) „dublu” (ISD, XII, 47)

țucăr s.n. (1754) (< germ. *Zucker* (it. *zucchero, zùccaro*) „zahăr” (ISD, XII, 67)

vapel s.n. (1669) (< germ. *Falbel* (< fr. *falbala*, it. *falpala*) „volan (de rochie)” (Document 1669, în DA, s.v. bazaa).

Deși în număr limitat, cuvintele de proveniență germane pot fi clasificate, semantic, pe domenii variate:

Regnul mineral: *granat*.

Civilizație rurală, casnică, gospodărie, ocupații, îmbrăcăminte: *bartă, beartă, capot, creditor* (nume al unei stofe), *flănel, magazin, parmazan, șărvit, șură, terpentină, șucăr, vapel*.

Viață spirituală: *protestant*.

Viață socială: profesii, ranguri sociale, militare, politice: *baron, butnar, cameralist, camerher, camer-șraiber, colonel, drucar, franțoz, ghegeneral, ghinărariță, națion, ofiț(i)er, poștă, provințial*.

Drept, justiție, administrație: *administrație, aghent, arest, așîșor, capital, congregațion, contribuțion, derectorat, descrețion, memorial, patent, pinzion, prezedent, prezes, provezion, provizor, siseon, suplicațion*.

Unități de măsură: *ferdelă*.

Altele: *major, mască, repartitie, respect, topel*.

Au pătruns în limba română cuvinte de origine germană care, în marea lor majoritate, au devenit populare. În ce privește procesul de adaptare și evoluție semantică a împrumuturilor din limba germană, schimbările au fost rare, cele mai multe păstrând semnificațiile etimologice. Evoluțiile semantice s-au petrecut în special după 1780.

Viabilitatea împrumuturilor din secolul al XVII-lea și productivitatea au fost relativ reduse. Unii termeni au rămas până astăzi în uz, alții au ieșit rapid, proces impus de dispariția realităților pe care le numeau.

Dintre împrumuturile cu prima atestare în secolul al XVII-lea, care s-au menținut până astăzi, unele se regăsesc în limba literară: *administrație, cartof, căptuși, chiflă, clavier, hingher, mască, protestant, stofă, șindrila, șopron, ștreang, turn*, altele sunt înregistrate în limba populară: *flănel*.

Împrumuturile din germană, populare sau culte, sunt comparabile ca număr, dar primele se impun, dat fiind că au cunoscut o răspândire generală și au pătruns și în limba literară. Majoritatea împrumuturilor intrate în limbajul uzual se păstrează la diferite niveluri ale limbii române.

Concluzii

În cazul termenilor proveniți din germană, majoritatea au etimologie multiplă. Trebuie menționat că, dacă în Ardeal, pentru unele elemente germane, a existat o filieră maghiară, în Banat există o filieră sârbă, iar în Bucovina (ce-i drept mai rar), una ucraineană. Ținutul Bucovinei a devenit, sub stăpânirea habsburgică, un conglomerat de populații și, implicit, de limbi, germana ocupând un loc important alături de română, ucraineană, polonă, ebraică etc.

Dimensiunile influenței germane sunt vizibile mai ales în domeniul vieții materiale, însă opinia că influența germană s-a manifestat exclusiv la nivelul regional și al culturii materiale este discutabilă dacă luăm în considerare numărul împrumuturilor și calcurilor – mai ales începând cu secolul al XVIII-lea.

Extinderea dominației austriece a dus la lărgirea ariei influenței germane asupra graiurilor românești. Prin existența unor elemente germane cumulate într-o anumită regiune, putem localiza acel teritoriu ca fiind, începând cu secolul al XVIII-lea, un centru de răspândire a împrumuturilor și calcurilor germane. Ne referim în primul rând la Banat și Bucovina, dar nu

trebuie neglijate nici zonele din restul teritoriilor de limbă română, respectiv din Transilvania și vechiul Regat.

BIBLIOGRAFIE / SIGLE:

- AC *Dictionarium valachico-latinum*; ed. Gr. Crețu, *Anonymus Caransebesiensis, cel mai vechi dicționar al limbei române*, în „Tinerimea română”, s.n. I, București, 1898, fasc. II, p. 320–380.
- Axinte Uricariul Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. București, Editura Minerva, 1993.
- Cantemir HR D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*; ed. Gr. Tocilescu, în D. Cantemir, *Opere*, VIII, București, 1901.
- CII D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*; ed. P.P. Panaitescu și I. Verdeș, vol. I–II, București, 1965.
- CN *Codicele Neagoeanus. Miscelaneu copiat de Ion Românul din Sâmpetru*, ms. rom. BAR București 3821, 1620.
- DA *Dicționarul limbii române*, București, Tom I, partea I (A–B), 1913; partea a II-a (C), 1940; partea a III-a, fasc. I (D–De), 1949; Tom II, partea I, (F–I), 1934; partea a II-a, fasc. I (J–Iacustru), 1937; fasc. II, (Iadă–Iepăda), 1940; fasc. III (Iepăda–Iojniță), 1948.
- DERS *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române (1374–1600)*, București, 1981.
- DLR *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Tomul I, părțile 3–7 (E), Tomurile IV–XIV (L–Z), București, 1965–2009.
- DRA *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, [București, 1961], vol. II, Moldova, [București], 1966.
- DRH *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, XIX, București, 1971; B, Țara Românească, XXI–XXXVIII, București, 1965 ș.u
- DÎ Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche*, București, 1992.
- EPrav. Eustratie Logofătul, *Pravila aleasă*, ms. rom. BAR Cluj-Napoca, fondul Blaj, nr. 41, 1632; ed. A.-M. Gherman, București, 2018.
- FN *Foietul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693–1704)*; ed. E. Vărtosu, București, 1942.
- Greuceanu, IST Radu Greuceanu, *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Rumânești, Io Costandin Brâncoveanu Basarab-Voievod...;* p. 5–273.
- ISBD N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, Văleni, 1925².
- ISD N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I–XXXI, București, 1901–1906.
- ISN N. Iorga, *Scrisori de negustori*, București, 1925.

- Lex. M *Lexicon latinum, valachicum et ungaricum*; ed. C. Tagliavini, Il „lexicon Marsilianum”, dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo, București, 1930.
- MD₁ *Meșteșugul doftoriei*, ms. rom. BAR 933 din 1760-1770.
- NCL Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*; ed. Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, în Nicolae Costin, *Opere*, I, Iași, 1976.
- Neculce, L., Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*; ed. I. Iordan *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. a II-a (București), 1959, p. 31-388.
- NT *Noul Testament sau împăcarea cu legea cea noao a lui Hs. Domnului nostru*, Bălgrad, 1648; ed. Andrei, Arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998.
- PO *Palia*, Orăștie, 1582; ed. Viorica Pamfil, București, 1968.
- PS Am. *Cronica anonimă a Moldovei: 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1975.
- Ps.C Neculai Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Ștefan sin Vasile vodă (Cronica Pseudo-Costin)*; ed. Mihail Kogălniceanu, *Letopisețile Moldovii*, II, Iași, 1845, p. 3-77.
- TIst. Radu Tempea, *Istoria sfintei beserici a Șcheilor Brașovului*; ed. O. Șchiau și L. Bot, București, 1969.
- SDȘ St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șchei (1700-1783)*, vol. I, Brașov, 1901
- Ur. XI Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale și alte acte din suta a XV-XIX, atingătoare de Moldova*, vol. I-XXV, Iași, 1852-1895.
- VP *Viața marelui Petru samoderjeț a toată Rusia*. ms. rom. BAR 49 din 1756.

OBSERVATIONS SUR QUELQUES MOTS D'ORIGINE ALLEMANDE EN CIRCULATION DU XVIIE SIÈCLE À NOS JOURS

Résumé : On peut parler de deux périodes d'influence allemande sur la langue roumaine. La première période, l'ancienne, coïncide avec le moment du contact avec les diverses tribes germaniques migratrices qui ont traversé le territoire de notre pays à partir des IIe-IIIe siècles jusqu'en 566. La deuxième période débute au Moyen Âge, grâce au contact direct avec les populations allemandes installées sur le territoire de notre pays. L'influence allemande se fait sentir dans trois régions compactes: la Transylvanie, le Banat et la Bucovine. Avec la transition de la Transylvanie de l'influence turque à celle de l'Empire des Habsbourg, le nombre de germanophones a augmenté. Les dimensions de l'influence allemande sur les dialectes roumains sont visibles surtout dans le domaine de la vie matérielle.

Mots-clés : *influence allemande, Moyen Âge, germanophones, vie matérielle, dialectes roumains.*

NOTES ON SOME FREQUENTLY USED WORDS OF GERMAN ORIGIN FROM THE XVIITH CENTURY UP TO THE PRESENT DAY

Abstract: There were two periods of Germanic influence on the Romanian language. The first period, the old one, coincides with the time of contact with the various migrating Germanic tribes that crossed the territory of our country from the 2nd-3rd centuries until 566. The second period began in the Middle Ages, thanks to direct contact with the German populations settled in our country. The German influence was felt in three compact regions: Transylvania, Banat and Bukovina. Along with Transylvania's transition from Turkish influence to that of the Habsburg Empire, the number of German speakers increased. The impact of German influence on Romanian dialects can be seen above all in the area of material life.

Keywords: *German influence, Middle Ages, German speakers, material life, Romanian dialects.*